

ATSKIRYBĖS, YPATINGYBĖS IR BENDRYBĖS DIALEKTIKA

K. RICKEVIČIŪTĖ

1. Atskirybė, ypatingybė ir bendrybė gamtoje ir visuomenėje

Atskirybė, ypatingybė ir bendrybė yra filosofijos kategorijos, su kurio-
mis žmogus susiduria įvairiose pažinimo sferose. Šių kategorijų tarpusa-
sio santykio problemą sprendė daugelis filosofų, tačiau teisingai šį klau-
simą tepajėgė išspręsti tik dialektinis materializmas, nustatęs šių kate-
gorijų ir aplamai sąvokų santykį su materialaus pasaulio daiktais.

Dialektinis materializmas moko, kad sąvoka, fiksuodama bendrus ir
esminius objektų požymius, atspindi tikrovę. Sąvoka fiksuojamą bendry-
bę mąstymas ima iš objektyvaus pasaulio, kur ši bendrybė pasireiškia per
atskirus, konkrečius daiktus. Vadinasi, atskirybės, ypatingybės ir bendry-
bės kategorijos bei jų dialektika taip pat atspindi tikrovę.

Šis dialektinio materializmo požiūris iš esmės skiriasi ne tik nuo idea-
listų, bet ir nuo ikimarksinių materialistų požiūrio.

Idealistui sąvoka yra pirminė ir nuo objektyvaus pasaulio nepriklaui-
soma. Objektyviajam idealistui ji yra pirmapradė savarankiška esmė, kuri
jai būdingos objektyvios jėgos dėka apsprendžia tikrovės daiktų egzista-
vimą (pavyzdžiui, Platono idėjų teorija, Hegelio absoliuti idėja ir t. t.).
Vadinasi, pasak šios krypties idealistų, atskirybės, ypatingybės bei bend-
rybės kategorijos ir jų santykiai negali atspindėti tikrovės, nes pastaroji
priklauso nuo šių kategorijų. Subjektyvieji idealistai neigia, kad sąvokos
turinys fiksuoja bendrybę. Jiems sąvoka yra sąmonės produktas, netu-
rintis jokios objektyvios reikšmės.

Ikimarksiniai materialistai specialiai beveik nekėlė atskirybės, ypatin-
gybės ir bendrybės kategorijų santykio klausimo, tačiau, spręsdami kitas
filosofijos problemas, pavyzdžiui, būtinumo ir atsiktiktinumo bei dėsningu-
mo klausimus, jie noromis nenoromis turėjo susidurti ir su šių kategorijų
santykio problema ir paprastai aiškino ją nedialektiškai. Metafiziniai
materialistai, nesuprasdami sudėtingo ir prieštaringo tikrovės daiktų vys-
tymosi, atplėšdavo vieną kurią nors dialektiškai susijusios vienovės pusę
ir tyrinėdavo ją statiškoje būklėje. Tai trukdė nustatyti bendrybės ir at-
skirybės genezę, jų vidinę vienybę bei atskirti esmingybę nuo neesmingy-
bės, bendrybę nuo atskirybės.

Remdamasis mokslo duomenimis, dialektinis materializmas įrodo, kad atskirybės, ypatingybės ir bendrybės kategorijos atspindi žmogaus sąmonėje atskira, ypatinga ir bendra tikrovėje ir kad tų kategorijų santykiniai rodo materialių daiktų dialektiką.

Jau Aristotelis suprato ir aiškino atskirybės, ypatingybės ir bendrybės kategorijų bei jų santykių objektyvumą. Ryškiausiai savo mintis jis išdėstė „Analitikose“. Nagrinėdamas silogizmą, Aristotelis rašė: „Iš visos esamybės kai kas yra toks, kas iš viso negali būti teisingai priskirtas niekam kitam, kaip, pavyzdžiui, Kleonas ir Kalijus ir [visa, kas] atskira ir jutimais suvokiama; tačiau jam gali būti priskiriama visa kita (nes kiekvienas iš jų yra žmogus ir gyva būtybė). Kitas [iš esamybės] toks, kad pats jis kitam priskiriamas, tačiau kitas kaip ankstesnis jam nepriskiriamas; o visa kita yra taip, kas ir pats priskiriamas kitam ir kitas — jam pačiam, kaip, pavyzdžiui, būti žmogumi būdinga Kalijui, o būti gyva būtybe — žmogui“.¹

Taip paprastai išdėstęs silogizmo pagrindus, Aristotelis tuo pačiu apibrėžė atskirybės, ypatingybės ir bendrybės kategorijas ir jų tarpusavio ryšius. Tik dialektinio metodo stoka sutrukdė didžiajam senovės mąstytojui išnagrinėti gilesnius tų kategorijų sąryšius bei santykius. Jam atskirybė yra tik atskirybė, ir ji negali tapti ypatingybe arba bendrybe. Spręsdamas šią problemą, Aristotelis, kaip nurodo V. I. Lėninas, susipainiojo bendrybės ir atskirybės dialektikoje.²

Tų kategorijų dialektiką savo filosofijoje aiškiai išdėstė Hegelis. Būdamas dialektikas, jis teisingai kritikavo metafizinio materializmo ribotumą, sprendžiant loginių kategorijų klausimą, ir nurodė, kad bendrybė yra susijusi su ypatingybe bei atskirybe. Pasak Hegelio, atskirybė yra bendrybė, o bendrybė įjungia į save visą ypatingybės ir atskirybės turtingumą. „Šventojoje šeimoje“ nurodoma, kad Hegelis teisingai pripažindamas ryšį tarp atskirybės ir bendrybės, tačiau Hegelis buvo objektyviojo idealizmo atstovas, ir tai jam trukdė galutinai išspręsti šių kategorijų santykį. Teisingai suprasdamas dialektinius atskirybės, ypatingybės ir bendrybės ryšius, Hegelis neteisingai, idealistiškai sprendė tų kategorijų santykį su materialiu pasauliu. Jam bendrybė yra tik idėja, kuri, būdama pirmapradė, apsprendžia konkrečių daiktų turinį. Kaip ir visi kiti idealistai, Hegelis idėją atplėšia nuo tikrovės, nuo materialių pasaulio daiktų.

Kritikuodami Hegelį už jo idealizmą, marksizmo-leninizmo klasikai teigiamai vertino jo dialektiką. Lėninas rašė, kad Hegelis genialiai *įspėjo* daiktų (reiškinių, pasaulio, *gamtos*) dialektiką sąvokų dialektikoje.³

Materialus pasaulis nuolat vystosi, nuolat kinta, ir to vystymosi bei kitimo dėka atsiranda konkretūs materialūs daiktai bei reiškiniai. Kiekvienas materialus daiktas bei reiškinys yra kokybiškai apibrėžtas vienetas, tačiau jis nėra izoliuotas nuo kitų pasaulio daiktų bei reiškinių.

¹ *Аристотель, Аналитики, М., 1952, стр. 77.*

² *Žr. V. I. Lėninas, Raštai, t. 38, Vilnius, 1960, p. 355.*

³ *V. I. Lėninas, Raštai, t. 38, p. 181.*

Kiekvienas toks daiktas ar reiškinys yra atitinkamai susijęs su daugybe kitų daiktų bei reiškinių. „Kiekvieno daikto (reiškinio etc.) santykiai ne tik labai įvairūs, bet ir visuotiniai, universalūs. Kiekvienas daiktas (reiškinys, procesas etc.) yra susijęs su *kiekvienu*“.⁴

Atskirybė tikrovėje — tai konkretus daiktas, reiškinys, kurį žmogus suvokia gyvu stebėjimu. Nuolat judant materijai ir susidarant įvairiems konkretiems ryšiams, atsiranda vis nauji ir nauji reiškiniai su tik jiems būdingais požymiais. Tokie individualūs, tik tam reiškiniui būdingi požymiai apsprendžia kiekvienos atskirybės nepasikartojamumą. Žinoma, kad du tos pačios rūšies augalai arba gyvūnai visada skiriasi vienas nuo kito tam tikrais, tik kiekvienam iš jų būdingais požymiais. Netgi du vandens lašai negali būti absoliučiai tapatingi.

Vadinasi, savybių ir ryšių visuma kiekviename atskirame objekte yra nepakartojama, tačiau kiekvienas iš tų savumų bei ryšių, atskirai paimtas, gali kartotis kituose junginiuose, kituose daiktuose. Visa tai, kas daiktuose bei reiškiniuose kartojasi, tai, kuo tie reiškiniai sutampa su kitais, ir yra bendrybė. Kartodamasi visoje objektų klasėje, bendrybė lyg susumuoja, sujungia daugelį individualių objektų į vieną darnią vienybę. Tai vaizdžiai parodo Marksas, nagrinėdamas bendrą vaisiaus sąvoką. Vaisius apamai,— rašo Marksas,— „yra vienybė kaip vaisių *visuma*, kaip jų „totališkumas“, o tie vaisiai sudaro „*organiškai išsiskaidžiusią grandžių eilę*“. Kiekvienoje sekančioje šios eilės grandyje „*v a i s i u s*“ suteikia sau vis labiau išsivysčiusią, vis aiškiau išreikštą esamąją būtį, kol pagaliau, kaip visų vaisių „apibendrinimas“, jis kartu tampa ta gyva *vienybe*, kurioje kiekvienas atskiras vaisius tiek pat yra ištirpęs, kiek ir iš jos kilęs, kaip kad visos kūno dalys nuolat virsta krauju ir nuolat yra pagaminamos iš kraujo“.⁵

Atskirybė ir bendrybė tai dvi ne tik vieningos, bet ir prieštaringos višumos pusės. Bendrybė kartojasi daugelyje vienaarūšių atskirybų, tačiau kiekvienas jos pasikartojimas nėra absoliutus, nes jis priklauso nuo laiko ir erdvės. Tai ir yra atskirybės nepasikartojamumo priežastis.

Kiekvienas materialaus pasaulio daiktas turi daugybę individualių savybių, kurios jį apsprendžia. Tačiau šalia tų individualių savybių jis turi ir tokių, kurios kartojasi ir kituose pavieniuose objektuose, kuriomis tas pavienis daiktas sutampa su kitais. Pavyzdžiui, kiekviena atitinkama augalų rūšis yra bendrybė, be to, tokia bendrybė, kuri egzistuoja tikrovėje ir atsispindi žmogaus sąmonėje bendros sąvokos forma. Tačiau ši objektyviai egzistuojanti augalų rūšis susideda iš pavienių augalų, o kiekviename iš jų jungiasi ir bendri rūšiniai, ir individualūs to konkretaus augalo požymiai. Vadinasi, kiekvienas tikrovės daiktas tuo pačiu laiku yra ir atskirybė, ir bendrybė. „Atskirybė egzistuoja tik tokiame sąryšyje, kuris veda į bendrybę. Bendrybė egzistuoja tik atskirybėje, per atskirybę“.⁶

⁴ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 206.

⁵ K. Marksas ir F. Engelsas, Šventoji šeima, Vilnius, 1960, p. 65—66.

⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 347.

Sprendžiant bendrybės problemą, savaime iškyla bendrumo laipsnių klausimas. Reikalas tas, kad bendrybę sudarantys momentai gali kartotis nevienodame objektų kiekyje. Vieni jų kartojasi didesniame, kiti mažesniame objektų skaičiuje. Dėl to ir įvairių objektų grupių bendrumo laipsniai yra nevienodi. Jei paimsime tris grupes: augalą, gėlę ir rožę, tai pamatysime, kad augalo požymiai yra bendriausi, nes jie kartojasi visuose augaluose, jų tarpe ir gėlėje, ir rožėje. Gėlės bendri požymiai, lyginant su augalu, yra gausesni, nes gėlėje kartosis visi augalo bendri požymiai ir dar tie, kurie apibūdina gėlę, kaip augalų rūšį. Tačiau gėlės požymių bendrumo laipsnis yra mažesnis, negu augalo, nes gėlę apibūdinantieji požymiai yra būdingi tik gėlėms ir jų nerasime kitose augalų rūšyse. Rožės bendrų požymių skaičius yra didžiausias, tačiau kartojimosi ribos mažiausios. Toks įvairių bendrumo laipsnių santykis sudaro bendrybės ir ypatingybės santykio problemą.

Ypatingybės kategorijai mūsų literatūroje iki šiol nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. Yra autorių, kurie iš viso nekalba apie ypatingybės kategoriją ir savo teorijose aiškina tik bendrybės ir atskirybės santykį (pavyzdžiui, *И. Д. Андреев*, „Основы теории познания“), kiti pasitenkina nurodydami, kad ypatingybė užima tarpinę vietą tarp bendrybės ir atskirybės. Ypatingybe tokiais atvejais vadinama tai, kas būdinga ne visiems tam tikros klasės objektams, o tik kai kuriems, sudarantiems atskirą rūšį tos klasės ribose.

Sutikdami su šia mūsų literatūroje prigijusia ypatingybės interpretacija, mes mėginame bendrybės ir ypatingybės santykį paaiškinti pagal giminės ir rūšies santykį logikoje. Žinoma, kad logikoje giminė ir rūšis susijusios taip, jog gimininiai požymiai yra būtini rūšiai, tačiau ne atvirkščiai. Tai palengvina suprasti santykinį ypatingybės pobūdį. Jei mes nagrinėsime medį ąžuolo atžvilgiu, tai aišku, kad šiuo požiūriu medis yra bendrybė, nes jo požymiai yra bendri ne tik visiems ąžuolams, bet ir kitoms medžių rūšims. Tačiau, jei mes medį nagrinėsime augalo atžvilgiu, tai jis jau bus ypatingybė, nes medžių požymiai būtini ne visai augalų klasei, o tik tam tikrai jos rūšiai — medžiams. Vadinasi, ypatingybė taip pat yra bendrybė, tačiau tokia bendrybė, kuri savo ruožtu priklauso bendresnei gimininei sąvokai. Logikoje ypatingybę sudarys rūšiniai požymiai, kurie, apibrėžiant sąvoką, nurodomi kaip rūšinis skirtingumas. Medyje ypatingybę sudarys tie požymiai, kurie išskiria medį iš visų augalų tarpo ir savo ruožtu yra bendri visoms medžių rūšims. Gėlė rožės atžvilgiu yra bendrybė, o augalo atžvilgiu — ypatingybė. Jos ypatingumą sudarys tie požymiai, kurie išskiria gėlę iš augalų klasės ir yra bendri visoms gėlėms, jų tarpe ir rožėms.

Tikrovėje ypatingybė, kaip ir bendrybė, pasireiškia per atskirybę. Konkretus, apibrėžtas tikrovės reiškinys ar daiktas jungia savyje įvairaus laipsnio bendrus ir individualius požymius į vieningą visumą. Bendrybė susintetina tai, kuo daiktai ir reiškiniai yra vieni į kitus panašūs, o atskirybė atskleidžia objekto įvairumą, parodo jo individualumą. Tačiau bendrų ir individualių požymių vienybės nustatymas dar galutinai

neišsprendžia nagrinėjamų kategorijų santykio. Reikalas tas, kad bendri ir individualūs požymiai vieni kitus veikia ir dėl to atitinkamai modifikuojasi. Juk žinoma, kad bendrieji gimininiai požymiai yra būtini visoms tos giminės rūšims, pagaliau ir visiems tą giminę sudarantiems individams. Tačiau kiekvienas tų bendrųjų požymių atskirose rūšyse pasireiškia savaip, skirtingai. Pavyzdžiui, augalams reikalinga drėgmė. Tai bendras augalų klasės požymis, tačiau augalų rūšyse jis pasireišk skirtingai, nes vienoms augalų rūšims reikia daugiau drėgmės, kitoms mažiau. Analogiškai bendri požymiai gali modifikuotis ne tik rūšyse, bet ir atskirybėse. Vadinasi, bendrybė ir ypatingybė ne tik pasireiškia per atskirybę, bet ir atitinkamai nuo jos priklauso. Štai čia mums ir iškyla klausimas, ar ypatingybės kategorija, suprantant ją kaip rūšies skirtingumą, kaip tai, kuo ta rūšis skiriasi nuo kitų rūšių tam tikros giminės ribose, taikytina tik sąryšyje su bendrybe, ar ją galima taikyti ir atskirybei. Mūsų nuomone, pavieniai objektai, priklausomai nuo jų egzistavimo sąlygų, gali taip pat turėti savo specifiką, kuri atitinkamai veiks juose pasireiškiančią bendrybę. Vadinasi, ypatingybės kategoriją mes galime taikyti ir atskirybei, suprasdami tai, kaip savitą bendrųjų požymių pasireiškimą konkrečiose sąlygose. Tuo kaip tik ir remiasi marksistinis mokslas apie tiesos konkretumą. Pavyzdžiui, proletariato vadams būtina žinoti pagrindinius kapitalizmo dėsnius ir iš jų išplaukiančius pagrindinius darbininkų klasės uždavinius. Tačiau tokios bendros žinios dar neparodo atskirų kraštų konkrečių istorinių ypatybių. Norint sėkmingai vadovauti proletariatui, reikia giliai išstudijuoti konkrečios šalies ypatybes. Nagrinėdamas Rusijos socialdemokratų požiūrį į Erfurto programą, V. I. Leninas nurodė, kad norima sekti Erfurto programa, tačiau sekti ta programa ne absoliučiai, o atsižvelgiant į Rusijos sąlygas. V. I. Leninas sakė: „Sekimas ir perėmimas yra visiškai teisėti tiek, kiek ir Rusijoje mes matome tuos pačius *pagrindinius* kapitalizmo vystymosi procesus, tuos pačius *pagrindinius* socialistų ir darbininkų klasės uždavinius, bet dėl jų jokių būdų nereikia pamiršti Rusijos *ypatybių*, kurios turi rasti *pilnutinę išraišką* mūsų programos ypatybėse“.⁷

Žinoti konkrečias vystymosi sąlygas būtina todėl, kad reiškiniai, priklausą tai pačiai giminei, gali skirtingai vystytis dėl savo specifinių ypatybių. Pavyzdžiu čia gali būti įvairių šalių kova už socialistinės revoliucijos pergalę. Revoliucijos sėkmė visose šalyse visų pirma priklauso nuo to, ar darbininkų klasė ir jos partija įvaldo visas kovos formas ir ar jos sugeba, reikalui esant, greičiausiai jas keisti. Tačiau kiekviena šalis gyvena skirtingose istorinėse ir gamtinėse sąlygose, o „istoriškai susiformavusių nacionalinių ypatybių ir tradicijų įvairumas sukelia specifines revoliucinio proceso sąlygas, proletariato atėjimo į valdžią formų ir tempų įvairumą“.⁸

Sugebėjimas nustatyti būdingas reiškinio savybes, išskelti tai, kas jame ypatinga bei specifiška, padeda giliau ir pilniau jį pažinti. Tačiau ypa-

⁷ V. I. Leninas, Raštai, t. 4, 1951, p. 210—211.

⁸ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa, Vilnius, 1961, p. 33—34.

tingos ir specifinės reiškinių savybės neturi nustelbti jame bendrybės, to, kas sudaro jo esmę. Šiuolaikinio revizionizmo klaidingumas kaip tik ir pasireiškia tuo, kad, ignoruodamas bendrybės ir atskirybės vienybę, revizionizmas išpučia kiekvienos atskiros socializmo šalies vystymosi specifiškumą ir nemato bendrųjų socializmo statybos dėsningumų. Naujojoje TSKP programoje sakoma, kad „kuria forma bevyktų perėjimas iš kapitalizmo į socializmą, jis galimas tik revoliucijos keliu. Kokios įvairios bebūtų socializmo statybos laikotarpiu naujos, liaudies valstybinės valdžios formos, jų esmė yra viena — *proletariato diktatūra*, kuri yra tikra demokratija, demokratija darbo žmonėms“.⁹ Atskirų šalių specifinės ypatybės gali sąlygoti atitinkamą bendrų dėsnių ir bruožų modifikaciją, jos gali bendrus dėsnius papildyti, tačiau jos negali jų pakeisti arba panaikinti.

2. Atskirybės, ypatingybės ir bendrybės santykis pažinime

Santykis tarp atskirybės ir bendrybės yra objektyvus ir nuo žmonių sąmonės nepriklauso. Žmogaus sąmonė tą santykį tik atspindi ir tuo pačiu gali jį pažinti.

Pažinimo išeities taškais yra realūs, konkretūs objektai, kurių kiekvienas turi daugybę savybių. Atspindėdamas objektą, mąstymas nepajėgia apimti visų tų savybių iš karto. Jis atskiria bendrybę nuo atskirybės, esmę nuo reiškinių. Mąstymo formose atsispindi tik bendri atskirų objektų požymiai.

Toks bendrybės atskyrimas nuo atskirybės, pažįstant tikrovę, yra būtinas. Turėdamas įvairaus bendrumo laipsnio sąvokų, žmogus gali į kiekvieną iš jų įjungti atskirybę ir tuo pačiu gauti apie ją tokių žinių, kurios praplečia ir pagilina tikrovės pažinimą. Pažinime bendrybė ir atskirybė yra ypatingame santykyje. Norint pažinti bendrybę, būtina pažinti atskirybę, tačiau bendrybės pažinimas savo ruožtu padeda pažinti atskirybę.

Kada pažinimo sferoje susiduriama su nauju objektu ir norima gauti apie jį žinių, tai visų pirma reikia nustatyti požymius, kuriais tas objektas skiriasi nuo kitų objektų, ir požymius, kuriais jis panašus į kitus objektus. Objekto požymiai išryškėja santykyje su kitais objektais; objektas pažįstamas, lyginant jį su kitais. Tokiu būdu kiekvieno atskiro objekto tyrimo procesas virsta daugelio objektų tyrimu. Tokį objektų tyrimo pobūdį apsprendžia atskirybės prigimtis. Atskirybė neegzistuoja ir negali egzistuoti atskirai, pati savaime, o visada priklauso tam tikrai objektų sistemai ir turi bendrus tos sistemos požymius. Todėl, pažįstant naują objektą, visų pirma atliekamas veiksmas, kurį galima būtų pavadinti giminine identifikacija — tiriamas objektas įjungiamas į giminę, ir jo tyrimas priklauso nuo to, kiek yra jau pažinti bendri giminės dėsningumai.

Dirbdamas žmogus įgauna naujų žinių apie tikrovės daiktus ir, remdamasis jomis, jungia juos į naujas grupes. Pažinimas kas kartą

⁹ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa, 1961, p. 34.

platėja: nuo žinojimo, kad tam tikra savybė priklauso atitinkamam daiktui, pereinama prie žinojimo, kad ta savybė būdinga visai daiktų klasei. Šis pažinimo kelias eina nuo atskirybės prie bendrybės, kuriame bendrybė fiksuoja tik kai kuriuos atskirybės požymius ir tuo pačiu lyg paneigia pačią atskirybę. Daugelio atskirų objektų jungimas į vieną bendrybę yra kūrybinis procesas, kurio rezultatas — bendrybė — atspindi ne visą atskirybės turinį, o tik tuos požymius, kurie kartojasi, kurie tam tikru požiūriu yra esmingi. Ta prasme bendrybė susiaurina atskirybės turinį, tačiau, iš kitos pusės, atspindėdama esmingus jos požymius, ji įjungia atskirybę į didelį objektų ratą, kuriame nustatomi tos atskirybės santykiai su kitais objektais, ir tuo pačiu pagilina bei praturtina žinomą netgi apie individualias jos savybes. Pavyzdžiui, žmogus turi tokių požymių, kurie kartojasi visuose atskiruose buvusiuose, esamuose ir būsimuose žmonių individuose. Tačiau atskiras žmogus turi žymiai daugiau ypatybių, negu jų mąstoma bendroje žmogaus sąvokoje, nes, be bendrų visiems žmonėms ypatybių, jam yra būdingos individualios, tik jį apibūdinančios, savybės. Joks bendras psichologinis, sociologinis ar kitas koks panašus veikalas negalės atstoti atskiro žmogaus biografijos. Atskirybė savo turiniu visada bus platesnė už bendrybę. Tačiau, iš kitos pusės, individualios kiekvieno žmogaus savybės, tai, kas apibūdina atskirą žmogų kaip tokį, atitinkamai priklauso nuo bendrų žmogaus savybių.

Individualių savybių „išsikristalizavimą“ bendrybės fone apsprendžia tai, kad bendrybės pažinimas savo ruožtu leidžia minčiai pažinimo procese slinkti ir atgal — nuo bendrybės prie atskirybės. Šitame kelyje žinios apie atskirybę ryškėja, pasipildo, gilėja. Eidami nuo atskirybės prie bendrybės, mes nustatome, išskiriame atskirybėje bendrybę ir „mintyse atskirybę iš atskirumo pakeliame į ypatingumą, o iš pastarojo į visuotinumą“.¹⁰ Atvirkščiai, eidami nuo bendrybės prie atskirybės, remdamiesi bendrybe, mes stengiamės surasti atskirybėje naujų savybių, rasti jos vystymosi ypatingumus ir nustatyti, kas juose yra pastovaus, būtino ir esmingo. Šitai išsisprendžia tariamas prieštaravimas tarp objekto turinio turtingumo ir to objekto pažinimo. Pažinimo pradžioje objektas pasirodo kaip nediferencijuota daugybės savybių sanaka. Vėliau dalis tų savybių abstrakcijos dėka atkrinta. Abstrakcijos turinys turi mažiau požymių, bet abstrakcijoje sujungtos žinios padeda nustatyti tiriamojo objekto santykius su dideliu kitų objektų skaičiumi. Grįždamas atgal prie konkretybės, mąstymas praturtina žinias apie ją. Vėlesnės, aukštesnio laipsnio žinios apie konkretų objektą yra turtingesnės už pirmąsias, nes jos įjungia į save ne tik tai, kas buvo žinoma anksčiau apie konkretų objektą, bet ir tai, kas buvo įgyta pažinimo procese, einant nuo atskirybės prie bendrybės, pereinant nuo konkretybės prie abstraktybės. Įvairių mokslų duomenys puikiausiai įrodo, kad pažinimo istorija yra amžinas kelias nuo atskirybės prie ypatingybės, o nuo šios prie bendrybės ir atvirkščiai.

¹⁰ F. Engelsas, *Gamtos dialektika*, Vilnius, 1960, p. 171.

Išdėstytas bendrybės ir atskirybės santykis pažinime, kuriame mintis nuo konkrečios atskirybės eina prie abstrakčios bendrybės, o nuo šios vėl grįžta atgal prie atskirybės, padeda iš dalies suprasti jutiminio ir racionalinio (loginio) pažinimo santykį.

Dialektinio materializmo požiūriu jutiminis ir racionalinis pažinimo momentai yra neatskiriama susiję ir sudaro vienovę. Kiekvienas iš tų pažinimo momentų atlieka jam būdingas funkcijas, kurios tampa prasmingos tik tuo atveju, jei jos yra tęsiamos, jei jas papildo priešingas pažinimo momentas.

Pirmąsias žinias apie pasaulį žmogus gauna per pojūčius. Pojūčių organai jungia žmogų su išoriniu pasauliu ir suteikia jam apie jį žinių. Tačiau jutiminis pažinimas tai tik pažinimo momentas, kuris pateikia medžiagą aukštesnei pažinimo pakopai — abstrakčiam mąstymui. Tiesa, reikia pažymėti, kad pojūčiais gaunama medžiaga taip pat susijusi su bendrybe. Tai apsprendžia nors ir prieštaringas, tačiau nenutraukiamas bendrybės ir atskirybės ryšys. Suvokdami kažką raudono, mes tuo pačiu suvokiame ir spalvą. Suvokdami apimtį, mes tuo pačiu suvokiame erdvę ir t. t., tačiau pojūčių medžiagoje bendrybė glūdi atitinkamai paslėpta forma. Pojūčiai įgalina pažinti išorines konkrečių objektų puses, savybes, kurios yra reiškinio paviršiuje ir betarpiškai veikia pojūčių organus. Pažinti bendrybę, išskirti tai, kas reiškinuose yra esminio, padeda racionali pažinimo pakopa, kuri remiasi abstrakcija. Abstrakcija nėra savavališkas žmogaus minties kūrinys. Ji atspindi bendrybę, kuri glūdi konkretybėje ir jungia konkrečius ir vienuolius objektus į vieną grupę.

Daiktų ir reiškinų esmę atskleidžia tik abstraktus mąstymas, kuris betarpiškus pojūčių duomenis perdirba į logines formas. Loginiame pažinime gautos žinios savo ruožtu vėl grįžta prie pojūčių teikiamos medžiagos ir pagilina bei sustiprina ją. Jutimai, atspindėdami žmogaus sąmonėje konkrečius reiškinus, iš dalies atspindi ir juose slypinčią bendrybę. Tačiau suvokime ar vaizdinyje bendrybė pasireiškia atskirybės forma ir suvokiama kartu su atskirybe. Tikrovės daiktai reiškiasi kaip atskirybės, ypatingybės ir bendrybės vienybė, kurioje esmingybė dar neatskirta nuo neesmingybės. Tuo tarpu abstraktus mąstymas bendrybę atskiria nuo atskirybės ir tuo pačiu įgalina atspindėti ir suprasti daiktų ir reiškinų ryšius bei santykius, nustatyti konkrečių daiktų dėsningumus ir pažinti jų esmę.

Išdėstytos mintys rodo, kad jutiminis ir racionalinis pažinimo momentai santykiauja taip, jog kiekvienas iš jų sudaro būtiną sąlygą veikti kitam. Abstraktus mąstymas negali atsirasti be jutiminio pažinimo, nes jis remiasi pojūčių medžiaga. Kiekvienas bendras teiginys remiasi patirtimi, nes tik ji ir tegali duoti konkrečios medžiagos apie atskirus objektus. Tačiau bendrybės žinojimas savo ruožtu prasiskverbia į pojūčiais gaunamą medžiagą ir padeda giliau ir pilniau pažinti pasaulį. Juk aišku, kad žmogus ir pojūčiais suvokia reiškinus kitaip, negu mažiau išsivystę gyvuliai.

Bendrybės ir atskirybės santykis atsispindi ne tik jutiminio ir racionali-
 nio pažinimo pakopų sąveikoje, bet ir kiekvienoje iš šių pakopų atskirai.
 Ypač ryškiai jis pasirodo loginiame pažinime.

Aplamai imant, atskirybės, ypatingybės ir bendrybės kategorijos yra
 analogiškos loginėms individo, rūšies ir giminės sąvokoms, būtent: indi-
 vidas gretinamas su atskirybe, rūšis — su ypatingybe ir giminė — su
 bendrybe. Toks šių kategorijų sugretinimas turi pagrindo, nes tos kate-
 gorijos turi daug bendro, tačiau reikia pažymėti, kad jų sąveika ir dialek-
 tiniai perėjimai būdingi kiekvienai loginei formai. Ryškiausiai tai rodo
 sąvokos analizė.

Loginis pažinimas vyksta per pagrindines logines formas — sąvokas,
 sprendimus ir išprotavimus. Bendrybės, ypatingybės ir atskirybės santy-
 kis atsispindi ne tik pagrindinių loginių formų sąryšyje, kuriame
 kiekviena iš šių formų pereina į aukštesnę, o aukštesnės formos keliu
 gautas turinys įsilieja vėl į pirmąją formą ir ją atitinkamai modifi-
 kuoja. Šis santykis taip pat atsispindi ir vidinėje atskirai paimtų formų
 sąrangoje.

Pagrindinė abstrakti pažinimo teorijos ir logikos kategorija — bend-
 rybė loginio pažinimo pakopoje visų pirma pasireiškia sąvokoje.

Sąvokos turinyje apibendrintai fiksuojamos žinios apie tam tikrą ob-
 jektų klasę. Šia prasme sąvoką galima suprasti kaip daugelio loginių
 operacijų rezultatą. Kita vertus, kiekvienoje iš tų operacijų ji pasireiškia
 kaip sudėtinė dalis. Vadinasi, sąvoką galima laikyti loginio pažinimo pra-
 džia ir pabaiga.

Kalbėdamas apie sąvoką kaip apie pažinimo formą, Marksas nurodo,
 kad ši forma padeda išskirti ir išlaikyti sąmonėje vien tai, kas yra bend-
 ra daugeliui reiškinių ir kas juose pasikartoja. Marksas sako, kad „... vi-
 sos gamybos epochos turi kai kurių bendrų požymių, bendrų apibūdinimų.
Gamyba aplamai — tai abstrakcija, tačiau abstrakcija protinga, nes ji
 tikrai pabrėžia bendrybę, fiksuoja ją ir todėl padeda mums išvengti pa-
 kartojimų“.¹¹

Bendrumas yra būtinas sąvokos požymis. Pereidamas nuo pojūčių
 prie sąvokos, mąstymas įjungia į jos turinį visa, kas tos sąvokos objek-
 tuose yra esmingo, reliatyviai pastovaus ir bendro, ir tuo pačiu įgalina
 taikyti ją visiems tos klasės objektams. Tai reiškia, kad kiekvienas atski-
 ras objektas savo esminiais požymiais, tuo, ką jis turi bendro su kitais
 vienušiais objektais, įsilieja į abstrakčios sąvokos turinį.

Šis perėjimas nuo jutimiškai suvokiamos konkretybės prie mintimi
 fiksuojamos bendrybės remiasi daugeliu sudėtingų loginių operacijų, ku-
 rios objekto turinį mintimi skaido į atskirus požymius, kai kuriuos tų
 požymių fiksuoja, atitraukia nuo visų kitų, jungia į darnią vienovę ir
 pagaliau taiko visai šiai objektų klasei. „Mąstymą,— sako Engelsas,—
 sudaro tiek sąmonės objektų skaidymas į jų elementus, kiek ir vieno su

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, 1958, стр. 711.

kitu susijusių elementų jungimas į vienybę“.¹² Praktiškai veikdamas, žmogus išmoksta objektus skaidyti ir, pažinęs atskiras jų dalis, atrinkti tai, kas jo praktinėje veikloje buvo svarbiausia. Gamybinės praktikos dėka žmonija prasiskverbia į reiškinių bei daiktų vidų ir nustato tų reiškinių esmę. Daiktų bei reiškinių esmė ir dėsniai, vidiniai daiktų bei reiškinių ryšiai yra išreiškiami sąvokomis. Čia ir yra pagrindinė sąvokos vertė. „Sąvoka (pažinimas) būtyje (betarpiškuose reiškiniuose) atskleidžia esmę (priežasties dėsnį, tapatybę, skirtumą etc.)— tokia iš tikrųjų ir yra *bendra* viso žmogiškojo pažinimo (viso mokslo) *eiga* ap- lamai“.¹³

Sąvokos turinyje atspindimi požymiai yra objektyvūs, nes jie priklauso pačiam daiktui. Tačiau ir būdamas objektyvus, sąvokos turinys parodo tik vieną kurią nors objekto dalį. Sąvokos turinyje fiksuojami tik esminiai požymiai. Vadinasi, atspindimas objektas savo požymių skaičiumi yra žymiai turtingesnis, negu jį atspindinti sąvoka. Pavyzdžiui, kiekvienas konkretus žmogus turi daugiau požymių, negu kad jų yra abstrakčioje žmogaus sąvokoje. Abstrakčioje sąvokoje lieka tik daikto esmė.

Nagrinėjama atskirai nuo sprendimo, kiekviena sąvoka atspindi tik bendrybę ir atsyja nuo visų tų konkrečių daiktų, reiškinių ir procesų, kuriuose ši bendrybė egzistuoja. Todėl yra nepagrįstos teorijos, įrodinėjančios, kad sąvoka sutraukianti į save visą konkrečių objektų turtingumą. Tai matoma ir iš V. I. Lenino cituojamo pasisakymo. „Ir koks būdingas tas, toks madingas šiuo metu, quasi realistinis, o iš tikrųjų eklektinis vaikymasis pilnutinio visų atskirų požymių ir atskirų «veiksnių» išvardijimo. Rezultatas, žinoma, yra tas, kad šis beprasmiškas mėginimas įnešti į bendrąją sąvoką visus atskirus pavienių reiškinių požymius... mėginimas, liudijęs stačiai elementarų nesupratimą to, kas yra mokslas,— atveda „teoretiką“ į tai, kad pro medžius jis nemato miško“.¹⁴

Taigi, fiksuodama tik esminius požymius, sąvoka atspindi ne visą objektą, o tik tam tikrą jo dalį. Tačiau negalima pamiršti, kad esmingumo supratimas yra santykinis. Požymių esmingumo nustatymas priklauso nuo to, kuriuo požiūriu tiriamas objektas. Tie patys objektai gali būti išreiškiami skirtingomis sąvokomis; iš kurių kiekviena, priklausomai nuo situacijos bei tyrimo požiūrio, fiksuoja skirtingus to paties objekto požymius. V. I. Leninas tai puikiai parodo stiklinės pavyzdžiu. „Jei man reikalinga stiklinė dabar kaip gėrimo įrankis, tai man visiškai nesvarbu žinoti, ar jos forma yra griežtai cilindrinė ir ar ji tikrai yra padaryta iš stiklo, bet užtat svarbu, kad dugne nebūtų įtrūkimų, kad nebūtų galima susižeisti lūpas, vartojant šią stiklinę, ir pan. O jei stiklinė man reikalinga ne gėrimui, o tokiam vartojimui, kuriam tinka bet kuris stiklinis cilindras, tada man tinka ir stiklinė su įtrūkusi dugnu arba net visai be dugno ir t. t.“¹⁵ Vadinasi, sąmonėje konkretų objektą gali

¹² F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, Vilnius, 1958, p. 38.

¹³ V. I. Leninas, *Raštai*, t. 38, p. 302.

¹⁴ V. I. Leninas, *Raštai*, t. 5, Vilnius, 1954, p. 126.

¹⁵ V. I. Leninas, *Raštai*, t. 32, Vilnius, 1955, p. 73.

atspindėti įvairios sąvokos, iš kurių kiekviena parodys to konkretaus objekto pusę, dalelę. Kaip tik tai ir turi galvoje Marksas, kada jis sako, kad konkretaus objekto pažinimas yra daugelio abstrakčių apibrėžimų rezultatas. Konkretus daiktas visų pirma atsispindi gyvo stebėjimo formose, kur jis pasireiškia, kaip įvairių jo požymių visuma. Toliau, sudarydami abstrakčias sąvokas, mes pažįstame atskiras tos konkretybės puses, atskirus elementus, įvairius to konkretaus objekto ryšius su kitais konkrečiais objektais ir taip palaipsniui, dalimis pažįstame konkretų objektą visumoje. Abstrahuojant ir susintetinant bendrus ir esminius tam tikros klasės požymius, gauname abstrakciją, kurioje ryškiai atsispindi bendrybės, ypatingybės ir atskirybės dialektika. Apie šių kategorijų santykį sąvokoje galima kalbėti keliais aspektais.

Visų pirma tų kategorijų dialektika atsispindi jutiminio ir sąvokinio pažinimo sąryšyje. Kaip jau buvo minėta, jutimai mums duoda žinių apie atskirą, konkretų tam tikros klasės objektą, o sąvoka — abstrakčia forma atsispindi tai, kas yra bendra visai tai klasei.

Tačiau ne tik jutiminio ir sąvokinio pažinimo momentai rodo bendrybės ir atskirybės dialektiką. Tų kategorijų sąveika ryški vidinėje sąvokos struktūroje ir pasireiškia sąvokos apimties bei turinio santykiu, o taip pat ir pačių sąvokų egzistavimu. Savo struktūra sąvoka yra vieninga ir tuo ji skiriasi nuo sprendimo bei išprotavimo. Tiesa, čia reikia pažymėti, kad, sprendžiant sąvokos vieningumo klausimą, susiduriame su jos formos ir turinio prieštaravimu. Turinio požiūriu sąvoka yra trinarė — joje jungiasi vieniniai, ypatingieji ir bendrieji požymiai, tuo tarpu savo forma ji yra vienanarė, nes mąstomieji jos požymiai pasireiškia ne kaip atskiri momentai, o kaip vieninga visuma. To vieningumo dėka kiekviena sąvoka, atskirai paimta, yra pavienė, nes joje turime tokį požymių junginį, kurio negalima rasti jokiame kitoje sąvokoje. Atrodo, kai logikoje kalbama apie sąvokos apibrėžtumą, tai ir turima galvoje tą jo nepasikartojamumą. Tačiau kiekviena sąvoka tuo pat laiku yra ir bendra, nes joje susintetinti tokie požymiai, kurių kiekvienas, paimtas atskirai, būdingas ne tik šiai sąvokai, bet ir kitoms.

Pagaliau, įsigilinant į vidinę sąvokos struktūrą, galima nustatyti, kad atskirybės ir bendrybės dialektiką atsispindi sąvokos apimties ir turinio santykis. Sąvokos turinio ir apimties problema yra sudėtinga, tačiau čia mes ją paliesime tik tiek, kad parodytumėm turinyje ir apimtyje atsispindinčią atskirybės ir bendrybės vienybę, nepamiršdami, kad vien šis momentas apimties ir turinio neišsemia.

Sąvokos apimtyje atsispindi objekto kiekybė. Apimtis parodo, iš kokių elementų sudaryta mąstomoji klasė. Tačiau fiksuoti klasę sudarančius elementus reiškia fiksuoti jų atskirumą bei nepasikartojamumą. Kada mes sakome, kad mokslų klasę sudaro matematika, fizika, chemija ir t. t., tai tuo pačiu mes pabrėžiame kiekvienos mokslo šakos ypatingumą ir išskiriame ją iš visų kitų tarpo. Kita vertus, sąvokos turinyje atspindimi esminiai ir būtini požymiai rodo, kad visus tos klasės objektus riša tai, kas jiems yra bendro. Vadinasi, ir čia mes turime atskirybės ir bendry-

bės dialektikos pasireiškima: sąvokos apimtimi tam tikru būdu išreiškiamą atskirybę, o turiniu — bendrybę. Sąvoka susumuoja objekto pažinimo atitinkamo laipsnio rezultatus, o mąstymas vyksta tokiomis formomis, kuriomis pasireiškia sąvokų ryšiai. Paprasčiausia sąvokų sujungimo forma, kurioje tiesiogiai atsispindi bendrybės ir atskirybės dialektika, yra sprendimas. Jau savo laiku Hegelis pastebėjo, kad sprendimas yra sudaromas pagal formą „atskirybė yra bendrybė“. Tiesioginę atskirybės ir bendrybės dialektiką sprendime nurodo ir V. I. Leninas, sakydamas, kad tyrimą reikia „pradėti nuo paprasčiausio, įprastinio, masiško etc., nuo **bet kurio sakinio**: medžio lapai žali; Jonas yra žmogus; Margis yra šuo ir t. t. Jau čia (kaip genialiai pastebėjo Hegelis) yra *dialektika: atskirybė yra bendrybė*... Taigi *bet kuriame* sakinyje galima (ir reikia) kaip „narvelyje“ („ląstelėje“) atskleisti *visų* dialektikos elementų pradmenis, tuo būdu parodant, kad visam žmogaus pažinimui aplamai būdinga dialektika“.¹⁶

Mes prisijungiame prie logikoje įsigalėjusios nuomonės, kad kiekvienas sprendimas turi dvi struktūrines dalis — subjektą (*S*) ir predikatą (*P*). Jungtis priskiriama *S* ir *P* santykiui. Mums čia tik tektų išsiaiškinti, kaip šiame santykiyje pasireiškia šių dalių vienybė.

Atskirybę ir bendrybę sprendime atspindi skirtingos sąvokos, kurios susijusios taip, kad viena iš jų (sprendimo subjektas) nurodo atskirybę, o antroji (sprendimo predikatas) išreiškia bendrybę, kuri priskiriama subjektui. Neigiamajame sprendime paneigiamas subjekto ir predikato ryšys. Vadinasi, neigiamas sprendimas nurodo, kad tarp sprendime nurodytų atskirybės ir bendrybės nėra dialektinio ryšio.

Sprendimo subjekto vietoje gali būti tiek individuali, tiek bendroji sąvoka. Tačiau ir tais atvejais, kai subjektas yra bendroji sąvoka, ji išreiškia atskirybę predikato atžvilgiu. Tokiu atveju subjektas turi galvoje tą atskirybę, kuriai būdingi bendri subjekto sąvokos požymiai. Predikatas gi kalba apie tai, kad subjektui priklauso jo (predikato) išreiškiamą bendrybę. Pavyzdžiui, „kalba yra visuomeninis reiškinys“. Šiuo atveju kalbos sąvoka yra bendra. Ji atspindi atitinkamą klasę, į kurią įeina atskiros nacionalinės kalbos. Tačiau šiame sprendime ši sąvoka, kaip sprendimo subjektas, pabrėžia atskirybę, pabrėžia tai, kad kiekviena kalba yra visuomeninis reiškinys. Visai kitą vaidmenį turės ta pati sąvoka, jei ji atsidurs predikato vietoje. Pavyzdžiui, „vadinamoji gestų kalba nėra kalba tikra to žodžio prasme“. Šiuo atžvilgiu predikatas „kalba tikra to žodžio prasme“ išreiškia tą bendrybę, kuri yra išskiriama iš subjekto turinio, t. y. iš gestų kalbos išskiriami tie bendri požymiai, kurie įeina į kalbos turinį. Vadinasi, subjekto sąvoka pabrėžia atskirybę, o predikato — bendrybę.

Atskirybės, ypatingybės ir bendrybės dialektiką fiksuoja ir sprendimų pagal kiekybę santykiai. Pažinimas paprastai prasideda, pažįstant atskirą objektą, o toliau jis kyla iki mokslinių apibendrinimų. Tame pažinimo

¹⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 347.

kelyje naudojamasi trimis sprendimų pagal kiekybę rūšimis: vieniniais, daliniais ir bendraisiais sprendimais. Nagrinėdamas „Gamtos dialektikoje“ sprendimų formas, Engelsas sako, kad vieninio, dalinio ir bendrojo sprendimo susidarymo pakopos atspindi tikrovės pasaulio dėsnumus. Bendras sprendimas, kaip ir dėsnis, nustatomas ne iš karto, bet palaipsniui prie jo prieinant. Ankstesniu visuomenės išsivystymo laikotarpiu gamybinės praktikos dėka žmonės gavo sprendimą „trintis yra šilumos šaltinis“, toliau po ilgo laiko susidaro bendresnis sprendimas „kiekvienas mechaninis judėjimas gali per trintį pavirsti šiluma“. Ir, pagaliau, gamybinės praktikos vystymasis priveda prie dar bendresnio teiginio — „bet kuri judėjimo forma tam tikromis kiekvienam atvejui sąlygomis gali ir yra priversta pavirsti, tiesiog arba netiesiog, bet kuria kita judėjimo forma“. Tačiau kelias nuo vieninio sprendimo prie dalinio, o nuo šio prie bendrojo nėra tiesus. Kol gaunamas bendras mokslinis sprendimas, mintis keletą kartų eina nuo vieninio prie bendrojo ir atvirkščiai. Marksistinė pažinimo teorija, remdamasi daugiamete žmonijos patirtimi, rodo, kad indukcija ir dedukcija pažinimo kelyje kryžiuojasi, viena kitą pakeičia ir papildo. Grynas deduktyvinis metodas, ignoruodamas jutiminį pažinimą, nepajėgia moksliskai atsakyti į pagrindinį filosofijos klausimą ir yra priverstas ieškoti įvairių įgimtų idėjų. Tuo tarpu grynas induktyvizmas nepajėgia išaiškinti bendrybės vaidmens pažinime ir tuo pačiu atsiduria agnosticizmo pozicijose, negalėdamas išaiškinti netgi savo, induktyvinio, metodo prasmės.

Marksistinis bendrybės ir atskirybės dialektikos supratimas įgalina atgaminti pasaulio vystymosi ir jo atsispindėjimo sąmonėje vaizdą. Atskirybė įsilieja į bendrybę, o bendrybė, grįždama atgal prie atskirybės, išryškina ją, pakelia į naują pažinimo pakopą, paverčia ją ypatingybe. Tai ypač aiškiai matyti, loginėms formoms pereinant viena į kitą.

Bendrybės, ypatingybės ir atskirybės dialektika pasireiškia ne tik kiekvienoje loginėje formoje, bet ir tų formų tarpusavio santykiuose. Sąvoka kaip pagrindinis logikos elementas įeina į sprendimą sudėtine dalimi. Sprendime turime dvi sąvokas: subjektą (atskirybę) ir jam priskiriamą predikatą (bendrybę). Tačiau predikatu išreiškiama bendrybė gali įsilieti į subjekto turinį, suteikti jam specifiškumą arba paversti jį visai kita sąvoka. Pavyzdžiui, turime sprendimą „rožė — raudona“. Šis bendras raudonumo požymis gali įsilieti į rožės sąvokos turinį ir tuo būdu gaunama sąvoka, kuri atspindi ypatingą rožių rūšį — raudoną rožę.

Šis kelias rodo, kaip pažinimas, atrasdamas naujus objektų požymius, jungia juos prie žinomo sąvokų turinio ir tuo pačiu formuoja naujas sąvokas, kurios fiksuoja ir rodo, kaip toli yra pažengęs pažinimas toje ar kitoje srityje. Šį savo samprotavimą nukreipiame prieš pozityvizmą, teigiantį, kad mintis yra „duota“. Sąvokų nagrinėjimas liudija, kad jų turinys gilėja palaipsniui, priklausomai nuo to, kiek yra pažįstamas tikrovės objektas. Pavyzdžiui, yra aišku, kad Napoleonas turėjo be galo daug savybių. Kiekviena iš tų savybių Napoleonui priskiriama sprendimo forma. Tačiau aišku ir tai, kad ne visi žmonės tiek pat žino apie Napoleoną. Jei

žmogus žino tik tiek, kad Napoleonas buvo Prancūzijos imperatorius, tai jis tegalėtų apie Napoleoną išreikšti tik tą vienintelį sprendimą. Ir tik palaipsniui įgyjamos ir įjungiamos į sąvokos turinį naujos žinios praturtina ir pagilina sąvoką. Vadinasi, objekto pažinimas yra dialektinis procesas. Kiekvienoje sąvokoje objektas atsispindi tik iš dalies, ir tik dialektinė objekto analizė padeda nustatyti objekto ir sąvokos adekvatumą. Pati gi atskirai paimta sąvoka visada yra nuo objekto atsietų požymių vienybė. Ši požymių vienybė yra daugelio sprendimų rezultatas, tačiau sąvoka, kaip tokia, išsiskiria iš sprendimo sudėties. Tiėsa, šis išsiskyrimas yra laikinas. Sąvoka išskiriama tam, kad naujose situacijose vėl būtų jungiama su kitomis sąvokomis ir taptų sudėtinium naujų sprendimų elementu.

Vadinasi, bendroji sąvoka, tokia, kokią mes ją suprantame, yra daugelio sprendimų sintezės rezultatas. Savaiame aišku, kad, naudodamasis bendrosiomis sąvokomis, žmogus anaipol nesiima kiekvieną kartą aiškinti, kaip atsiranda tos bendrosios sąvokos. Juk daugelio sąvokų turinį mes pajėgiame atskleisti tik keliais sprendimais, kurių taip pat nėra reikalo vardinti, varžojant sąvoką. Bendroji sąvoka juos lyg susumuoja ir leidžia perduoti apibendrinta forma. Šią mąstymo savybę ryškiai gali pailustruoti matematinis mąstymas. Matematikos moksluose remiamasi formulėmis, kurios pačios įrodinėjamos sudėtingais skaičiavimais. Tačiau įrodytos jos naudojamos savarankiškai, negrįžtant prie jų įrodinėjimų. Išvesta formulė lyg kondensuoja visus įrodyme panaudotus išskaičiavimus ir gali būti naudojama kaip pagrindas, įrodinėjant kitas formules.

Mintis, kad sąvoka yra daugelio sprendimų rezultatas, leidžia mums prieštarauti logikoje prigijusiai nuomonei, kad minties teisingumas ar klaidingumas siejamas tik su sprendimo ir išprotavimo forma. Jei sąvokos turinys susumuoja daugelį sprendimų, tai tuo pačiu jis taip pat gali būti teisingas arba klaidingas, juo labiau, kad mąstymo savybė — žinomų objekto požymių sąvokos turinyje sintetinis — vis dėlto nėra vienašališkas. Pažinime žinomas ir atvirkščias kelias.

Susintetintas sąvokos turinys gali būti analizės keliu vėl išskaidomas. Tuo būdu išskirtas tam tikru požiūriu atitinkamas svarbus požymis pastatomas predikato vietoje. Pavyzdžiui, „žmogus mirtingas“. Mirtingumo požymis žmogaus sąvokai yra būtinas, tačiau, mąstant žmogaus sąvoką arba ją apibrėžiant, jis ten glūdi paslėpta forma. Reikalui esant, toks paslėptas požymis gali būti pabrėžiamas, pastatant jį predikato vietoje. Vadinasi, sąvokoje slypi dvi galimybės: sąvoka, kaip akumuliatorius, sutraukia į save visas naujas žinias apie objektą ir jas susintetina, ir sąvoka, kaip susintetintų žinių vienovė, gali būti skaidoma ir analizuojama, iškeliant ir pabrėžiant tik kai kurias jos turinio požymius.

Visai toks pat sintezės ir analizės ryšys, rodantis atskirybės ir bendrybės dialektiką, pastebimas ir visose kitose loginio protavimo formose. Pavyzdžiu čia gali būti ir kategorinis silogizmas. Pavyzdžiui,

$$\begin{array}{r} \text{Visi skysčiai stangrūs} \\ \text{Vanduo} \quad \text{—} \quad \text{skystis} \\ \hline \text{Vanduo} \quad \text{—} \quad \text{stangrus.} \end{array}$$

Bendras šio silogizmo sprendimas „visi skysčiai stangrūs“ yra ilgo žmogijos apibendrinimo rezultatas ir jis neabejotinai slepia savyje indukciją, t. y. protavimą nuo atskirybės prie bendrybės. Turint šį bendrą sprendimą, mintis gali eiti nuo jo prie atskirybės. Ta bendrybė, kuri tinka visiems skysčiams (kiekvienam skysčiui), turi tikti ir atskiram skysčiui, šiuo atveju vandeniui.

Bendrų teiginių grupavimas pagal atitinkamą loginę formą įgalina išskirti bendrybėje naujas rūšis. Pavyzdžiu čia gali būti silogizmas:

„Eugenijus Onieginas“ parašytas eiliuota kalba
„Eugenijus Onieginas“ — romanas

Vadinasi, kai kurie romanai rašomi eiliuota kalba.

Šitoks deduktyvinis protavimas padeda išskirti romanų klasėje romanų rūšį, būtent romanus, rašytus eiliuota kalba.

Taigi, loginių formų analizė leidžia konstatuoti, kad mąstymas atspindi tikrovę. Tačiau mąstomojo turinio objektyvumas neleidžia sutapatinti mąstymo su tikrove. Mąstymas yra idealinis, ir jame tikrovė atsispindi savotiška, specifine forma.

Tikrovėje bendrybė ir ypatingybė egzistuoja tik atskirybėje, su kuria jos yra dialektiškai susijusios. Sąmonėje bendrybė atsispindi idealine forma ir atsiejama nuo atskirybės.

Labai aiškiai šiuo klausimu pasisako K. Timiriazovas. Spręsdamas, ar biologinė rūšis yra realus faktas, ar tik abstrakti sąvoka, jis sako, kad į šį klausimą galima atsakyti dvejopai, nes ir pats žodis „rūšis“ turi dvejopą prasmę. Rūšies kaip kategorijos (sąvokos) gamtoje nėra. Pripažinti egzistuojant tokią rūšį reikėtų kartoti seną scholastų klaidą, teigusią, kad bendrosios sąvokos egzistuoja realiai, nepriklausomai nuo daiktų. „Tačiau greta to ir nepriklausomai nuo tos išvados, — sako Timiriazovas, — mes turime pripažinti, kad rūšys stebimuoju mums momentu egzistuoja realiai“.¹⁷ Šis Timiriazovo samprotavimas rodo, kad rūšies sąvoką jis supranta ne tik kaip subjektyvią mąstymo formą, bet tokią, kuri atspindi objektyvioje tikrovėje egzistuojančias rūšis, tačiau atspindi jas idealia forma. Rūšies sąvoką žmogus gali susidaryti todėl, kad toje sąvokoje fiksuojama bendrybė egzistuoja atskirybėje, vadinasi, egzistuoja realiai. Tokia atitraukta iš daugelio atskirybių reali bendrybė yra būtinas pažinimo momentas, nes atskirybė, kaip tokia, paimta atskirai, tos rūšies bendrybės apibūdinti negali. Tai paaiškinama tuo, kad tikrovės reiškiniai yra vienalyčiai. Juos sudaro esminių ir neesminių, būtinų ir atsitiktinių požymių visuma. Tik mintis atskiria esmę nuo reiškinio, būtinumą nuo atsiktiktinumo ir t. t. Toks atskyrimas yra svarbi mąstymo ypatybė. Jos dėka mintis prisiskverbia į reiškinį vidų, nustato jų esmę ir tuo pačiu įgalina tiksliau pažinti visą reiškinį klasę. Šis pažinimo kelias dažniausiai yra sunkus ir ilgas, reikalaujantis daugelio ir įvairių minties operacijų, kuriose neabejotiną vaidmenį turi žodis. Jutiminę medžiagą mąstymas api-

¹⁷ K. А. Тимирязев, Исторический метод в биологии, 1943, стр. 74.

bendrina tik su žodžių pagalba. Žodžiu žmogus pažinime aprėpia neribotą objektų skaičių ir gautas apie juos susintetintas žinias perduoda kitiems.

Vilniaus Valstybinis
V. Kašuko vardo universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

ДИАЛЕКТИКА ЕДИНИЧНОГО, ОСОБЕННОГО И ОБЩЕГО

К. РИЦКЕВИЧЮТЕ

Резюме

Противопоставляя марксистское учение о категориях идеализму и метафизике, автор статьи показывает, что соотношение единичного, особенного и общего проявляется во всех явлениях природы и общества и что это проявление отражается в философских категориях единичного, особенного и общего, с которыми люди сталкиваются на разных ступенях процесса познания.

Уделяя особое внимание соотношению единичного, особенного и общего в области логического познания, автор статьи показывает, что диалектика этих категорий проявляется во всех логических формах. На основе анализа одной из логических форм — понятия и его связей с другими формами в статье показывается, что диалектика единичного, особенного и общего проявляется не только в отношениях между понятием и другими логическими формами, но и в отношениях между понятиями, а также во внутреннем строе всякого отдельного понятия.
